

תשובות לבחינת הבגרות – היסטוריה א'

תכנית הלימודים הישנה

שאלון 221,022105

קיץ תשס"ט 2009

יואב יקר

תלמידים שימו לב: התשובות הינן מקיפות זוויות שונות של חומר הלימוד.

פרק ראשון – יחידת המבוא : 1870-1920

1. בסוף המאה ה - 19 החלו היהודים במרכז ובמערב אירופה להשתלב בחברה ובכלכלה, וזאת אודות לאמנציפציה, שיווין הזכויות החוקי והמלא לו זכו בתקופה זו. האמנציפציה הייתה ביטוי לתהליך הדמוקרטיזציה שהתרחש בתקופה זו במרכז ובמערב אירופה. תהליך הדמוקרטיזציה צבר תאוצה בעקבות המהפכות הגדולות בצרפת ובאמריקה אשר בסופן נחקקה חוקה שיוויונית לכלל התושבים במדינה. מהפכות אלו הושפעו מרעיונות תנועת ההשכלה אשר דגלה בערכי ביסוד השיוויון שמשמעותו כי כל בני אדם נולדו שווים וראויים לזכויות. בעקבות תהליכים אלו, זכו גם היהודים לשיווין זכויות חוקי ומלא וכל הגבלות נגדן בוטלו. ההתפתחות הכלכלית העצומה באירופה שהושגה הודות למהפכה התעשייתית היוותה גורם מרכזי נוסף להשתלבותם של היהודים. האמנציפציה היוותה את האישור החוקי והרשמי להשתלבות יהודים בכל תחומי החיים ואילו המודרניזציה, ההתפתחות הכלכלית, היוותה את הגורם המדרבן שיצר הזדמנויות כלכליות רבות עבור היהודים להשתלבות בחברה תוך מימוש הלכה למעשה את מעמדם החדש כאזרחים שווי זכויות. הלן מס' דוגמאות להשתלבות היהודים בחברה הכללית. בגרמניה התגייסו לצבא הקיסרי יותר מ - 100,000 יהודים כביטוי לנאמנות למדינה. יותר מ - 13 אלף נהרגו במלחמת העולם ה - 1. דוגמאות נוספות להשתלבות יהודים היו אלברט אינשטיין במדע, אדמונד דה רוטשילד בבנקאות, גוסטאב מאהלר במוזיקה, שרה ברנר בתיאטרון, זיגמונד פרויד בתחום הפסיכולוגיה, הצייר אמיל פיסרו והפסל מארק אנטוקולסקי באומנות, קארל מרכס

בפילוסופיה ובסוציולוגיה, אדולף כרמייה בפוליטיקה- שר משפטים בצרפת וסרן אלפרד דרייפוס בצבא צרפת.

2. בתקופת העלייה הראשונה הוקמה צורת התיישבות חדשה בשם "מושבה": רחובות, פתח תקווה ונס ציונה הן דוגמאות למושבות הראשונות שהוקמו בתקופה זו. כלל המושבות התאפיינו ביסודות הבאים: הקרקע נקנתה במשותף על ידי קבוצת עולים, הבעלות על הקרקע הייתה פרטית וכללה בית מגורים משפחתי ומשק חקלאי. המשק התבסס בעיקר על ענף חקלאי אחד: מטעים (עצי פרי כמו גפנים, הדורים וזיתים) או פלחה (גידולי תבואה). אנשי המושבות העסיקו פועלים שכירים - חלקם ערבים הן לעבודה והן לשמירה. צורת התיישבות חדשה שהוקמה בתקופת העלייה השנייה הייתה "הקבוצה". צורת התיישבות זו ביטאה את האידיאולוגיה הסוציאליסטית של העולים אשר ביקשו לשלב ערכים של שוויון חברתי, צדק, שיתוף ועזרה הדדית יחד עם ערכים של כיבוש האדמה, שמירה עברית והשרשת השפה העברית. אדמות ה"קבוצות" היו אדמות לאום וכל הרכוש היה משותף. את רעיון כיבוש העבודה פיתח א.ד. גורדון אשר הושפע מהרעיונות המהפכניים ברוסיה ושילב אותם עם הרעיון של שיבת העם היהודי לארצו וגאולתו באמצעות השיבה אל האדמה.

3. המאפיינים המשותפים (קווי דמיון) לתנועה ציונית ולשאר התנועות הלאומיות באירופה היו:

- לכלל התנועות הייתה שאיפה לאומית ברורה: הקמת מדינה עצמאית שתבסס על עיקרון ההגדרה העצמית. כלומר, מדינה בעלת שלטון עצמאי על בסיס מאפיינים ייחודיים משותפים של העם כמו שפה, תרבות והיסטוריה. לשם כך הוקמה בקונגרס באזל הנהגה חדשה (ההסתדרות הציונית), הוגדרו יעדי התנועה הלאומית והדרכים להשגת המטרה וביניהם הקמת ארגונים ומוסדות למימוש השאיפה הלאומית להקמת בית מולדת בארץ ישראל.

- התנועה הציונית כמו רבות מהתנועות הלאומיות באירופה, נעזרה בגורמים שונים בעלי אינטרסים על מנת לממש את לאומיותה. דוגמא לכך היא המשא ומתן עם ממשלת בריטניה אשר דחתה את הצעתו של הרצל להתיישב בסיני ובקפריסין אך הסכימה מאוחר יותר להתיישבות יהודית באוגנדה. התנועה - הלאומית היוונית כדוגמה, נעזרה באימפריה הרוסית על מנת להשתחרר מעול הכיבוש העות'מאני.

- התנועות הלאומיות שצמחו באירופה ביקשו לטפח תודעה לאומית, תוך הדגשת המאפיינים הייחודיים של אותו לאום כמו שפה היסטוריה ותרבות. מנהיגי תנועות אלו השכילו להבין את החשיבות של הזהות הלאומית כשלב מחייב למימוש הלאומיות.

נקודות השוני בין התנועה ציונית לבין שאר התנועות הלאומיות באירופה היו:

- התנועה הציונית נאלצה להתמודד עם קשיים עימם לא נתקלו שאר התנועות בדרך למימוש שאיפתן הלאומית. דוגמא לכך היא פיזורם הגיאוגרפי של היהודים באירופה בשאר העולם לעומת מיעוט יהודי שחי במולדת. לעומת זאת, העמים האירופאיים התיישבו במולדת או בסביבתה.

- בנוסף, בקרב העם היהודי לא היה קונסנזוס (הסכמה רחבה) לגבי הטריטוריה. הזרם המדיני בראשותו של הרצל לא פסל טריטוריה נוספת מלבד ארץ ישראל מאחר ומבחינתו, המטרה החשובה ביותר הייתה להתנתק מאירופה בשל החשש מהתגברות האנטישמיות. לעומת זאת, זרמים רבים כמו הזרם המעשי והדתי, ראו בארץ ישראל כמולדת ההיסטורית היחידה בה תקום המדינה היהודית.

- פיזורו של העם ברחבי העולם, הרחק ממולדתו, יצר קשיים ייחודיים עבור התנועה הציונית מכיוון שהיא נאלצה לקיים תהליך של שכנוע היהודים בגולה לעזוב את ארצם, לעלות לארץ ישראל ולהתאחד תחת זהות יהודית משותפת. לעומת זאת, העמים באירופה היו מרוכזים בדרך כלל במולדת או בסביבתה וזהותם הלאומית הייתה עמוקה יותר מזו של היהודים. לדוגמא, התנועה הלאומית נאלצה להתמודד עם העובדה שלא הייתה שפת לאום משותפת לעם היהודי שהרי במערב אירופה, אימצו יהודים רבים את השפות המקומיות ואילו במזרח אירופה השתמשו רבים מהיהודים בשפת בידיש.

- התנועה הציונית נאלצה להתמודד עם התנגדות חריפה לרעיון הציוני מצד גורמים וזרמים שונים בעם היהודי: המשתלבים שהתרכזו בעיקר במרכז ומערב אירופה ביקשו לשמור על מעמדם החוקי והמשפטי, שהשיגו לאחר מאבק לקבלת האמנציפציה, ולהמשיך להשתייך ללאומיות האירופאית. גם האורתודוקסים התנגדו לרעיון הציוני מאחר שראו בו רעיון חילוני אנטי-דתי שמקורו בתנועת ההשכלה. לעומת זאת, עוצמת ההתנגדות לפעילות

התנועות הלאומיות בקרב עמי אירופה הייתה פחותה יותר. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שזהותם הלאומית של מרבית עמי אירופה הייתה עמוקה יותר מאשר זו של היהודים.

5. בשנת 1919 התכנסו בפריז נציגי המדינות שניצחו במלחמה העולם הראשונה ("מדינות ההסכמה") על מנת לדון בעתידן של המדינות המנוצחות ובראשן ניה. גורלה של גרמניה נקבע ב"חוזה ורסאי". להלן עיקרי ההחלטות שהתקבלו ב"חוזה ורסאי"

-**הטלת אשמת המלחמה על גרמניה:** גרמניה הואשמה כאחראית לפרוץ המלחמה ותוצאותיה. סעיף זה יצר כעס רב בגרמניה שכן היא ראתה בכך פגיעה בכבודה ובגאוותה הלאומית.

-**תנאים כלכליים - תשלום פיצויים למדינות ההסכמה:** כפועל יוצא של הטלת האחריות לפרוץ המלחמה ולתוצאותיה על גרמניה ובעלות ברית, קבע כי גרמניה תישא בתשלום פיצויים כבדים בכסף ובחומרי גלם מדינות ההסכמה. עיקר הפיצויים יועדו לבלגיה ולצרפת אשר ניזוקו יותר מכולן בשל העובדה כי מלחמת החפירות נערכה על שטחן. לאחר עלתה מחלוקת בין המדינות המשתתפות לגבי חומרת הענישה הכלכלית, נקבע כי גרמניה תשלם למדינות ההסכמה עד שנת 1921 סכום של חמישה מיליארד דולר ולאחר מכן תידון סוגיה זו מחדש.

-**תנאים טריטוריאליים:** על גרמניה נכפה לוותר על שטחי מולדת כולל עיר הנמל דנציג על מנת לאפשר למדינת פולין החדשה מסדרון לים. כך בותרה (חולקה) גרמניה לשניים ונותרה ללא רצף טריטוריאלי באזור צפון-מזרחי של המדינה (פרוסיה המזרחית נותקה גרמניה).

-בנוסף, נכפה על גרמניה לוותר על ריבונותה בחבל הסאר העשיר במחצבים אשר הועבר לפיקוח בינלאומי

לתקופה של 15 שנה. נקבע כי בתום תקופה זו יערך משאל עם בחבל זה שבו תקבע

הריבונות במקום. עד

אז, תועבר תפוקת הפחם המשאבים הנוספים בחבל לצרפתים.

אזור חבל הריין על גבול צרפת גרמניה יהיה מפורז כלומר, לא יוצבו בו כוחות צבא גרמניים.

חבל אלזס-לורין שנכבש על ידי הגרמנים עוד בשנת 1871, יוחזר למולדת הצרפתית.

- **תנאים צבאיים :**

הצבא הגרמני צומצם ל-100 אלף חיילים שהועמדו תחת פיקוח של מדינות ההסכמה: פורק המטה הכללי הגרמני, נאסר גיוס החובה בצבא, נאסר על גרמניה להחזיק ולרכוש נשק כבד, כמו צוללות, מטוסים וטנקים. בנוסף, התחייבה גרמניה שלא לבנות ביצורים ולצמצם באופן משמעותי את צי האניות שברשותה.

- **התנאים המדיניים:**

- איסור על כריתת ברית הגנה עם אוסטריה.
- איסור על מיעוטים גרמניים במדינות חדשות לתבוע זכות להגדרה עצמית או לאוטונומיה.

פרק שני

אפשרות א' – שאלות נושא ארץ ישראל בשנות ה-20.

6.א. הגורמים לעלייה בשנות ה-20.

-הצהרת בלפור וכתב המנדט: הצהרת בלפור ומסירת המנדט על א"י לידי הבריטים עוררו תקווה בקרב היהודים באירופה בדבר התגשמותו של המפעל הציוני. הצהרת לפור הוגדרה כצ'ארטר לו ייחלו מנהיגי התנועה הציונית עוד בקונגרס באזל. חלק מיהודי אירופה ביקש ליטול חלק במימוש לאומיותו ולהשתתף בהקמת המדינה היהודית במולדת.

-הגבלות על ההגירה לארה"ב: בשנת 1924 חוקק הממשל בארה"ב את "חוקי ג'ונסון" אשר הגבילו את כמות המהגרים המורשים להכנס למדינה. ההגבלה נעשתה באמצעות הקצאת מיכסות הגירה תוך קביעת קריטריונים נוקשים לקליטת מהגרים. חלק מיהודי רוסיה ופולין שראו בארה"ב כיעד מועדף, בחרו בארץ ישראל כיעד חלופי להגירה.

החרפת האנטישמיות ברוסיה הקומוניסטית: בשנת 1917 החלה מלחמת אזרחים ברוסיה בין אנשי המשטר הקומוניסטי החדש לבין מתנגדיו. מתנגדי השלטון ראו ביהודי המדינה כיוזמי המהפכה וכמשתפי פעולה עם המהפכנים ולכן החל נגדם גל פוגרומים ברחבי המדינה אשר במהלכם נפגעו עשרות אלפי יהודים. רבים מיהודי רוסיה בחרו להגר מן המדינה. חלקם עלה לארץ ישראל.

השפעת ההתעוררות הלאומית במרכז ובמזרח אירופה: הקמתן של מדינות לאום חדשות אירופה וסיום המלחמה, עוררו יהודים רבים להאמין כי גם העם היהודי ראוי למדינה לאומית משלו. בנוסף, הביא גל הלאומיות במדינות החדשות באירופה להחרפת השנאה כלפי זרים ובראשם יהודים. ההסתה והתעמולה האנטי יהודית ששיאן בפגיעות פיזיות כמו במדינת פולין, הביאו רבים מבין היהודים להגר ממדינות אלו. חלקם עלה לארץ ישראל.

פגיעה כלכלית ביהודי פולין: הממשל הפולני יזם גזירות כלכליות כמו הטלת מיסים דשים אשר פגעו במעמד הבינוני בכלל, ובשכבת הסוחרים היהודים בפולין או בבעלי המפעלים הקטנים היהודים בפרט. נסיבות אלו הביאו יהודים מבני המעמד הבינוני היהודי להגר מפולין. חלקם עלה לארץ ישראל.

פעילות המוסדות הציוניים: צעירים יהודיים אשר הושפעו מרעיונות המהפכה ברוסיה ביקשו להגשים בארץ ישראל את החזון של חברת מופת סוציאליסטית אשר תתבסס על ערכי השיוון, הצדק והשיתוף יחד עם ערכים לאומיים כמו שפה עברית, עבודה עברית שמירה עברית. תנועת החלוץ הכשירה נערים יהודים לקראת עלייה ארצה באמצעות הקמת חוות הכשרה בהן התנסו המועמדים לעלייה בעבודה חקלאית, בחיי שיתוף תוך למידת השפה העברית.

מאפייני העולים

העלייה השלישית נחשבת לעלייה של שכבת פועלים סוציאליסטיים קורם ברוסיה ואשר הושפעו מרעיונות המהפכה ברוסיה. עולים אלו שרובם היו רווקים, ביקשו להגשים את החזון של חברה סוציאליסטית בארץ ישראל שתתבסס על ערכי השיוון, הצדק והשיתוף יחד עם ערכים לאומיים

כמו שפה עברית, עבודה עברית ושמירה עברית. חלק מן העולים הגיעו במסגרת תנועת "החלוץ" אשר הכשירה נערים יהודים רבים לקראת עלייה ארצה באמצעות הקמת חוות הכשרה בהן התנסו המועמדים לעלייה עבודה חקלאית, חיי שיתוף ולימוד השפה העברית. עולים אלו פנו להתיישבות בכפר והקימו את צורת ההתיישבות השיתופית החדשה - קיבוץ. במסגרת עלייה זו הגיעו לארץ כ-35,000 עולים.

לעומת זאת, העלייה הרביעית נחשבת כעלייה עירונית-בורגנית אשר בלט בה מספר גבוה של משפחות ולא יחידים כפי שהתאפיינה העלייה השלישית. בני העלייה הרביעית השתייכו בחלקם הגדול לבני המעמד הבינוני ורבים מהם היו בעלי ממון כמו סוחרים תעשיינים. עולים אלו הגיעו בחלקם הגדול מפולין והביאו לפיתוחן המואץ של הערים חיפה, ירושלים ובעיקר תל אביב. במסגרת עלייה זו הגיעו לארץ כ-70,000 יהודים.

ב. פעילות היישוב היהודי לבנין הבית הלאומי בתחומים הבאים:

בתחום ההתיישבות החקלאית :

בתחום ההתיישבות החקלאית הביאה העלייה הגדולה בשנות ה-20 למהפך בפריסת היישובים היהודיים החקלאיים בארץ ישראל: אדמות רבות נקנו בעמק יזרעאל ובעמק חפר. חלק מבני העלייה השלישית בחרו לחיות על פי אורח חיים סוציאליסטי והקימו צורת התיישבות חדשה - "קיבוץ". צורת התיישבות נוספת שהוקמה בשנות ה-20 נקראה בשם "מושב העובדים

המאפיינים של הקיבוץ היו:

-העבודה בקיבוץ הייתה עבודה עצמאית ללא העסקת שכירים.
-מסגרת חברתית שוויונית של מאות חברים שמקבלת החלטות משותפות - ניהול קיבוץ ע"י אספת חברים בה מתקבלות החלטות, מסגרת חברתית שוויונית ברכוש, זכויות ובחובות של החברים בכלכלה, בחינוך ואחריות הדדית.
-אין רכוש פרטי, יש קופה משותפת ממנה מקבלים חברי הקיבוץ תקציב על-פי צורכיהם וכל אחד עובד על-פי יכולתו. החלוקה של ההכנסות היא שווה.
-משק מעורב רב ענפים הכולל מפעלי מלאכה וחרושת מתוך מגמה לספק במידת האפשר ת כל צורכי החברים. הקיבוץ שאף להיות עד כמה שפחות תלוי בשירותים חיצוניים.

-הפעלת שירותים משותפים לכל החברים כמו חדר אוכל, מכבסה וחינוך שווה לכל. הקיבוצים הוקמו באזורים שונים כמו בעמק יזרעאל ועמק בית שאן.

אנשי העלייה השלישית החלו בהקמת צורת התיישבות נוספת - מושב עובדים. ביסוד הרעיון היה מונח הרצון להקים צורת התיישבות שיתקיים בה עקרון השיתוף הכלכלי תוך שמירת עצמאות של הפרט. מושב העובדים הראשון היה נהלל, נוסד ב-1921 על אדמות עמק יזרעאל.

המאפיינים של מושב העובדים היו:

- התיישבות על קרקע לאומית המוכרת לחברי המושב.
- משק משפחתי עצמאי - המשפחה והפרט שומרים על עצמאותם ללא תלות בהחלטות כל החברים והרווחים מההכנסות נשארים בידי המשפחה.
- עבודה עצמאית -המשק המשפחתי יעובד באורח עצמאי על-ידי בני המשפחה וחל איסור מוחלט על העסקת עבודה שכירה.
- עזרה הדדית - חברי המושב חייבים לסייע אחד לשני בעבודות המשק במידת הצורך (על מנת לא להעסיק עובדים שכירים).
- ארגוני קניות ושיווק משותפים - מכירת התוצרת החקלאית וקניית חומרי היצור מתבצעים במשותף.

חלק קטן מאנשי העלייה הרביעית פנה להתיישבות פרטית. כלומר, התיישבות על קרקעות שנרכשו בהון פרטי ללא קשר עם המוסדות הלאומיים. המושבות התרכזו במרכז הארץ (רעננה והרצליה, כדוגמה) ופותח בהן ענף המטעים ובעיקר הפרדסנות.

בתחום החינוך והתרבות

הערים הגדולות הפכו להיות מרכז התרבות ביישוב ובעיקר נכון הדבר לגבי העיר ת"א. בעיר זו התגוררו בה רבים מן האמנים וביניהם חיים נחמן ביאליק. בעיר נוסדה האופרה הארצישראלית ופעל בה בית הקולנוע הראשון - "עדן". בנוסף הוקמו בה תיאטרון "האהל" ותיאטרון "הבימה". בעיר ירושלים הוקמה האוניברסיטה העברית, נקנו אדמות בסביבתה אדמות והורחבו שכונות העיר. "הסתדרות העובדים הכללית" תרמה מאד להתפתחות החינוך והתרבות ביישוב במטרה לצור אופי סוציאליסטי לחברה הציונית בארץ ישראל. ההסתדרות הוציאה לאור את עיתון "דבר" - עיתון פועלי ארץ ישראל. כמו כן, נוסדו על ידה הוצאות הספרים "עם עובד" ו"ספריית

הפועלים" ובנוסף, הקימה ההסתדרות תשתית תרבותית כמו תיאטרון "האוהל" ותנועות נוער הסתדרותיות כמו "השומר הצעיר" ו"הנוער העובד והלומד".

בתחום המסגרות החברתיות- כלכליות

בשנות ה-20 הקימו העולים ארגונים חברתיים כלכליים שייצגו את השקפתם הסוציאליסטית:

- "הסתדרות העובדים הכללית":

בשנת 1920 הוקמה "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל". מטרת הקמתה הייתה לשמש כארגון גג לכלל הפועלים והעובדים העבריים בארץ ולטפל בנושאים כלכליים, חברתיים ותרבותיים. ההסתדרות יצרה מקומות עבודה רבים בתחומים שונים: היא הקימה את "סולל-בונה" כחברה קבלנית לבניין, "תנובה" כמפעל לעיבוד ושיווק תוצרת חקלאית, "המשביר" לשיווק ומכירת מוצרים, חברת ביטוח "הסנה" ו"בנק הפועלים" שהעניק סיוע למפעלים השונים. בתחום החינוך והתרבות, הקימה ההסתדרות מוסדות חינוך ששייכים ל"זרם העובדים", עיתון "דבר" והוצאות הספרים "עם עובד" ו"ספריית הפועלים". בנוסף, הקימה ההסתדרות תשתית תרבותית כמו תיאטרון "האוהל" ותנועות נוער הסתדרותיות כמו "השומר הצעיר" ו"הנוער העובד והלומד".

בתחום שירותי הרווחה, הוקמה קופת החולים הכללית, הופעלו צרכניות, והוקמו שיכוני פועלים. במישור הלאומי - התיישבותי, עסקה ההסתדרות בקליטת עלייה, רכישת קרקעות וארגון ההתיישבות השיתופית ואף נטלה תחת חסותה את פעילות ארגון "ההגנה" בתחומי הביטחון וההתיישבות.

- "גדוד העבודה":

גוף זה הוקם על מנת להגשים את הציונות והסוציאליזם יחדיו. הגדוד הוקם על רקע המצב הכלכלי הקשה בו נתקלו עולי העלייה השלישית אשר סבלו מקשיי פרנסה. הגדוד שם לו למטרה לעסוק בעבודות כפיים על מנת לממש את הרעיונות הסוציאליסטים של חברה ללא מנצלים ומנוצלים. המגורים לצדי הכבישים הנסללים, מחנות האוהלים בהם השתכנו החלוצים וחדרי האוכל המשותפים ביטאו את אורח החיים השיתופי בו דגלו האנשים.

באישורם ובעידודם של הבריטים עסקו "חברי הגדוד העבודה" בביצוע עבודות ציבוריות שונות כמו סלילת כבישים (כביש עכו-צמח) ועבודות בניין ובכך תרמו לפיתוח הכלכלי של הארץ ולצביונה הסוציאליסטי.

7.א. בספר הלבן השני הדגישה בריטניה את מחויבותה לשני העמים כחלק ממדיניות האיזון החדשה. ביטוי נוסף למדיניות החדשה הייתה ההחלטה להקים מועצה מחוקקת בה יוצגו שני העמים בהתאם למספרם באוכלוסייה. המשמעות העולה מהחלטה זו הייתה שהמועצה המחוקקת תתנהל ברוח אנטי-ציונית וזאת בשל הרוב הערבי הצפוי במועצה. מדיניות האיזון וההתחייבות הכפולה ביטלו את הבלעדיות לה זכו היהודים בהצהרת בלפור ובכתב המנדט בכל הקשור למימוש השאיפות הלאומיות. יתרה מכך, מדיניות האיזון וההתחייבות הכפולה מהווים נסיגה בהכרה הבריטית בארץ ישראל כמולדתו של העם היהודי בלבד.

סוגיית העלייה בספר הלבן השני הייתה משמעותית ביותר: הבריטים הדגישו כי העלייה היהודית תותנה ביכולת הכלכלית של הארץ אולם הם הדגישו שלא כמו בספר הלבן הראשון כי המונח "היכולת הכלכלית של הארץ" מכון גם למשק הערבי.

יתרה מכך, בספר הלבן השני התייחסה בריטניה לראשונה להתניה בסוגיית מכירת הקרקעות ליהודים. אם בכתב המנדט עודדה בריטניה התיישבות רחבה של יהודים ברחבי הארץ, הרי הגבלת מכירת הקרקעות, משמעותה נסיגה מהתחייבות משמעותית בכתב המנדט.

ב. פרסום הספר הלבן השני הביא למחאה אנטי-בריטית חריפה בקרב התנועה הציונית והלובי היהודי בבריטניה ובארה"ב. ממשלת בריטניה, שלא העריכה את עוצמת הלחץ שהופעל כלפיה לסגת ממדיניותה החדשה, מיהרה לחדש את המו"מ עם התנועה הציונית על מנת להביא לפיוסה. בסופם של מגעים קדחתניים בין גורמי ממשל בבריטניה לבין נציגה של התנועה הציונית, הדר' חיים וייצמן, פורסמה איגרת הבהרה לספר הלבן השני. באיגרת זו, שזכתה לשם "איגרת מקדונלד", באה לידי ביטוי מטרתה של בריטניה בעובדה שהיא חזרה והכריזה על מחויבותה להקים לעם היהודי בית לאומי בארץ-ישראל ע"פ רוח כתב המנדט. כמו כן, הדגישה ממשלת בריטניה כי תאמץ את מדיניות העלייה ותעודד התיישבות צפופה כפי שהתחייבה לכך בכתב המנדט.

שאלות גישור : ארץ ישראל בשנות ה-30.

8. ההישגים של היישוב בתחומים הבאים:

בתחום הכלכלה

בשנות ה-30 חלה התפתחות מרשימה ביישוב בתחום הכלכלי. כלכלת היישוב התפתחה הודות ל"הסכם ההעברה" שנחתם עם ממשלת גרמניה. ההסכם איפשר את עלייתם של יהודי גרמניה לארץ ישראל תוך הוצאת חלק מרכושם מגרמניה. בתמורה התחייבו המוסדות הציוניים לרכוש סחורה גרמנית. הסכם זה איפשר יבוא הון רב ממדינה זו אשר נוצל להתפתחות הכלכלית של הארץ.

העולים מגרמניה, שהיו בעלי השכלה, ידע וניסיון בתחומים מדעיים שונים, תרמו תרומה מכרעת לשגשוג הכלכלה ביישוב. בין העולים היה אחוז גבוה של בעלי מקצועות חופשיים: רופאים, עורכי דין, מהנדסים, ואנשי מדע. רבים מהם היו בקיאים במסחר ובתעשייה והצטיינו בכושר ארגון. בנוסף, סייעה מאד מדיניותו של הנציב העליון להרחבת התשתית הכלכלית באזור האסטרטגי בימי שלום ובעיקר בימי מלחמה: בצל ההתעצמות הנאצית באירופה ביקשה בריטניה להבטיח ולהגדיל את דרכי אספקת הנפט מהמפרץ הפרסי (עיראק) דרך נמל חיפה ומשם לאירופה. לכן, יזם הנציב העליון וקופ את הפרויקטים הכלכליים הבאים: השלמת נמל מים בחיפה, הנחת צינור נפט מעיראק לחיפה, השלמת בתי זיקוק, פיתוח מערכת כבישים מסועפת וסיוע להקמת מפעלי תעשייה כמו מפעלי ים המלח, טקסטיל, מזון, חומרי בניין ותעשיית המתכת. נסיבות אלו הביאו לגידול של פי ארבעה בתעשייה היהודית לעומת העשור הקודם.

בתחום התרבות והחינוך:

בשנות ה-30 תרמו העולים מגרמניה להתפתחות מרשימה של החינוך והתרבות ביישוב: מערכת החינוך ביישוב עברה מהפכה דרמטית: מוסדות ההשכלה הגבוהה הקיימים, "האוניברסיטה העברית" בירושלים ו"הטכניון" בחיפה, התרחבו מאד בזכות הצטרפותם של מרצים חוקרים וסטודנטים רבים. בנוסף, חלה עלייה דרמטית ברמת החינוך בבתי הספר בזכות קליטתם של מורים אקדמיים מגרמניה.

עולי העלייה החמישית מגרמניה תרמו מאד לתרבות הבילוי ביישוב: בשנים אלו הוקמה התזמורת הפילהרמונית, תיאטראות, הבימה" ו"האהל" שיגשגו, והוקמו בתי קפה ומסעדות מפוארים בנוסח מרכז ומערב אירופה.

9. הסיבות למרד:

-גלי העלייה החמישית – בשנת 1933 ועד שנת 1938 עלו לארץ ישראל מאות אלפי יהודים, חלקם הגדול מפולין ומגרמניה. העולים רכשו אדמות, התיישבו בכל רחבי הארץ, ויצרו רצף טריטוריאלי (התיישבות צפופה) באזורים שונים כמו עמק חפר. בעידודם של

הבריטים, התפתחה מאוד התעשייה היהודית בארץ ישראל וצמחה פי ארבעה בהשוואה לעשור הקודם. בערים הוקמו מפעלי תעשייה ומלאכה בתחום הטקסטיל, המזון, חומרי בניין ותעשיית המתכת. הגידול הדמוגרפי של היהודים היה מרשים: אם בשנת 1929 מספרם של הערבים היה פי 7 יותר מזה של היהודים הרי בסוף שנות ה-30 הפער היה פי 2 בלבד (440 אלף יהודים מול 820 אלף ערבים). מגמה זו של התבססות הבית לאומי היהודי יחד עם המשך הגידול הדמוגרפי של היהודים יצרה תחושות תסכול וחרדה בקרב הערבים מפני נישולם ממולדתם.

הקצנה במחנה הפלסטיני: מאורעות תרפ"ט חיזקו את מעמדו של חאג' אמין אל חוסייני מנהיג הפלסטינים. באמצעות הסתה דתית הצליח להשריש בקרב הציבור הערבי את התפיסה כי הציונות מהווה סכנה לעניין האסלאם ולעניין האינטרס הלאומי הפלסטיני. המופתי חאג' אמין אל-חוסייני ייצג את הגישה הקיצונית ששללה את זכות היהודים להתיישב בארץ ישראל וסירבה לנהל כל הדברות בנושא. המופתי גייס פעילים רבים הפיץ חומרי תעמולה במטרה להסית את כלל האוכלוסייה הערבית כנגד הבריטים והיישוב.

הקמת "מפלגת אל-אסתקלאל", מפלגת העצמאות, שהוקמה בשנת 1930 הייתה מפלגה מודרנית אשר ההצטרפות אליה הייתה על בסיס אישי ולא חמולתי. מפלגה זו ייצגה בעיקר את הצעירים העירוניים המשכילים. עקרונות היסוד שלה היו: אי הכרה בהצהרת בלפור, תביעה לביטול המנדט ודרישה להקמת ממשלה לאומית ערבית בארץ ישראל. לפי תפיסתם האויב הראשי של הפלסטינאים לא היה הציונות, אלא הבריטים. המנדט הוא עץ שאחד משורשיו היא הציונות ואם ייכרת העץ, תחוסל הציונות.

תמורות שהתחוללו בארצות הערביות: בארצות ערב בהן שלטו הצרפתים והבריטים זכו העמים המקומיים באוטונומיה מוגבלת תוך הבטחה לעצמאות בעתיד. הם זכו לכך לאחר שמרדו בשלטון הבריטי או הצרפתי (העם המצרי זכה בעצמאות מוגבלת ב-1922 וגם כך העם בעיראק בשנת 1930). ערביי ארץ ישראל שאבו עידוד מהתסיסה בעולם הערבי ומהמסקנה אליה הגיעו כי אלימות מביאה בהכרח להישגים מדיניים. לכן, הם אימצו את דרך הפעולה של העמים סביבם כדי לדרוש עצמאות.

-מדיניות הפיוס של מעצמות המערב באירופה: עמי ערב וערביי ארץ ישראל פרשו את מדיניות הפיוס של בריטניה וצרפת, כלפי מדינות התוקפנית של גרמניה ואיטליה, כחולשה. יתרה מכך, הם סברו כי אין בכוחן של הדמוקרטיות הגדולות לשלוט לאורך זמן במזה"ת. במקביל, חיזק המופתי חאג' אמין אל-חוסייני את קשריו עם המשטר הנאצי בגרמניה אשר עודד אותו למרוד בבריטים. בדרך זו, ביקשו הנאצים להסיט את תשומת הלב העולמית מהמשבר המדיני באירופה, לערער את יציבות השלטון של המעצמות הדמוקרטיות מזרח התיכון ובצפון אפריקה ולהגביר את השפעתם במקום. המשטר הנאצי בגרמניה וזה הפאשיסטי באיטליה הציגו עצמם כידידי האיסלאם ועודדו את עמי ערב לדרוש עצמאות באמצעים כוחניים.

-הסיבה המיידית: דחיית ההצעה להקים מועצה מחוקקת- הצעת הבריטים להקים פרלמנט בו ייוצגו כלל הצדדים על מנת לדון בעניינים המדיניים והכלכליים של הארץ, נדחתה על ידי הצד הערבי אשר טען כי הנציגות הציונית גדולה מדי.

10. ארגון ה"הגנה" הקים 52 יישובים, כמו ניר דוד וכפר נחום, שנקראו בשם "יישובי חומה ומגדל". הם התאפיינו בהיותם יישובים חקלאיים מבוצרים: בתוך כל יישוב נבנו צריף ומגדל שמירה ומסביבו נמתחה גדר תיל. מטרת הקמת היישובים הייתה לחזק את ה"הגנה" על יישובי הספר (בקרב הגבול) המבודדים אשר הותקפו תכופות על ידי הכנופיות הערביות, ליצור רצף טריטוריאלי בין היישובים ולקבוע 'עובדות בשטח' על מנת להגדיל את גבולות ההתיישבות העברית ולהרחיב את שטח המדינה אם וכאשר תחולק הארץ במסגרת הסכם מדיני. היישובים וקמו במהירות כשהמטרה הראשונה הייתה להתמקם על הקרקע ובכך להכריז על האזור כחלק מן המדינה היהודית שתקום בעתיד.

11. עיקריה של תכנית פיל היו:

- חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית שתסופח לעבר הירדן.
- המדינה היהודית תוקם על פני כחמישית משטחה של ארץ ישראל מערבית לירדן ותכלול את הגליל, את עמק יזרעאל, מרבית שטחיו של עמק בית-שאן ושפלת החוף מראש הנקרה בצפון ועד לבאר-טוביה בדרום.

- המדינה הערבית תכלול את מרבית שטחיה הנוטרים של ארץ ישראל המערבית וכן את עבר הירדן המזרחי.

- שטח בריטי יתרכז בעיקר בירושלים, בית לחם וסביבותיהן, יתחבר בפרוזדור עם נמל יפו. לשטח המנדטורי ישתייכו גם מובלעות קבועות בנצרת, עקבה ומובלעות זמניות בטבריה, חיפה, עכו.

- לבריטים יישארו סמכויות פיקוח וביקורת בשתי המדינות.

- ביצוע הדרגתי של תוכנית החלוקה. בתקופת המעבר על ממשלת המנדט "להקפיא" את הבית הלאומי, כלומר, לאסור רכישת קרקעות על ידי יהודים בתחומי האזור המיועד למדינה הערבית ולקבוע את העלייה לפי כושר הקליטה של המדינה היהודית בלבד

אפשרות ב'

שאלות נושא: ארץ ישראל בשנות ה-30.

12. א. הסיבות לעלייה בשנות ה-30.

בשנות ה-30 עלו לארץ מאות אלפי יהודים. להלן הסיבות העיקריות לכך:

-עליית הנאצים לשלטון בגרמניה: עם עלייתם לשלטון, החלו הנאצים ביישום האידיאולוגיה האנטישמית שכללה הסתה ותעמולה חריפה כנגד היהודים, נישול כלכלי, רחקה מן מהשרות הציבורי והפרדתם מן החברה הגרמנית. עם חקיקת "חוקי נירנברג", בוטלה האמנציפציה לה זכו היהודים עוד בשנת 1871 והם הפכו למשוללי זכויות. האנטישמיות הפכה למדיניות חוקית, רשמית ומובילה במדינה. יהודים רבים החלו לעזוב את גרמניה - חלקם עלה לארץ ישראל.

-"הסכם העברה": בשנת 1933 נחתם הסכם בין הסוכנות היהודית לבין ממשלת גרמניה נאצית שכונה בשם "הסכם העברה". על פי הסכם זה הותר ליהודים להגר מגרמניה תנאי שישאירו במדינה את רכושם וכספם. הסוכנות היהודית קיבלה תמורת כסף זה תוצרת גרמנית, מכרה אותו והעבירה את התמורה ליהודים הגרמנים שעלו לארץ.

הסכם העברה היה אחד מדרכי ארגון העלייה על ידי מוסדות התנועה הציונית. סגירת שערי ארה"ב ומרבית ארצות אירופה: שנות ה-30 אופיינו במשבר כלכלי חמור אשר הביא את ממשלת ארה"ב וממשלות נוספות באירופה לצמצם מאד את מכסות הגירה לתחומן חשש להחמרת המשבר הכלכלי. יהודים רבים מגרמניה ופולין ראו בארץ ישראל כיעד מועדף.

נישול היהודים מהחיים הכלכליים במזרח ומרכז אירופה: ממשלות המדינות החדשות באירופה (פולין, ליטא, רומניה, לטביה והונגריה) נקטו במדיניות שמטרתה הייתה ליצור מעמד חדש של סוחרים, פקידים ובעלי מקצועות חופשיים המסוגלים לרשת את תפקידיהם ליהודים. כל זאת ע"י מונופולין ממשלתי, יצירת ארגונים ממשלתיים ואשראי ממלכתי נוח שהוענק לארגונים אלו. כך נושלו היהודים מעיסוקיהם ומצבם הכלכלי החריף מאוד. יתרה מכך, בפולין הפכה האנטישמיות למדיניות רשמית של המשטרים אשר עודדו פוגרומים כלפי היהודים במדינה. נסיבות אלו הביאו רבים מיהודי פולין והמדינות במרכז ומזרח אירופה להגר מן המדינה. חלקם בחר לעלות לארץ ישראל.

ב. העלייה החמישית היתה עלייתו של המעמד הבינוני. בין העולים שהגיעו היה אחוז גבוה של בעלי מקצועות חופשיים כמו רופאים, עורכי דין, מהנדסים ואנשי מדע. רבים מהם בקיאים במסחר בתעשייה והצטיינו ככושר אירגון. רובם היו בעלי הון ובעלי השכלה אקדמית. רבים עסקו במקצועות חופשיים. היו שעסקו בתפקידים בכירים תעשייה ובבנקאות – כל אלו תרמו להתפתחות בתחומי הכלכלה התרבות וההתיישבות. מדיניותו של הנציב וקופ תרמה גם היא. בתחילת שנות השלושים הגמישו הבריטים את הקריטריונים לעלייה ובמקביל פיתחו מאד את הארץ. הם יצרו מקומות תעסוקה והזדמנויות להשתלבות בכלכלה המתפתחת בארץ לבני המעמד הבינוני מגרמניה ופולין. הנציב הבריטי וקופ מימש את מדיניות בריטניה להרחבת התשתית הכלכלית באזור אסטרטגי לאור התעצמותה של גרמניה בשל עליית הנאציזם לשלטון. בתקופתו של הנציב וקופ הושלם הקמת מל מים עמוקים בחיפה, הונח צינור נפט מעיראק לחיפה, הושלמה בניית בתי זיקוק ופותרה מערכת כבישים מסועפת. ארץ ישראל עברה מהפכה תעשייתית והוקמו בה מפעלי תעשייה ומלאכה בתחום הטקסטיל המזון, חומרי בניין, תעשיית מתכת ומפעלי ים המלח. ההתפתחות הכלכלית היווה גורם מאיץ עבור יהודי גרמניה ופולין לעלות לארץ ישראל.

13.א. על פי הקטע. אין להשתמש בדרך זו של טרור נגדי ונקמת דם. תגובה מעין זו עלולה להמיט אסון על היישוב היהודי כולו בדמות נקמת דם המונית של הציבור הערבי ולהביא לשפיכות דמים רבה בין שני העמים. .

טיעון נוסף המופיע בקטע הינו כי היהדות והציונות מתבססות על ערכים מוסריים שכוללים אי פגיעה בחפים מפשע ושמירה על טוהר הנשק. הימנעות מקיום כללי מוסר אלו עלולה לגרום לכתם מוסרי בקרב העם היהודי ולדימוי שלילי של התנועה הציונית והיישוב היהודי בעיני העולם.

ב. הנהגת היישוב היהודי תמכה בגישת "ההבלגה" כלומר, הסתמכות ושיתוף פעולה עם כוחות הביטחון הבריטיים, התגוננות בלבד תוך ניסיון לפגוע אך ורק בתוקפים ומבלי לבצע פעולות נקמה בחפים מפשע. כפי שרשום בקטע, אין לפגוע בחפים מפשע ויש להמנע מפעולות נקם. יש להגיב בדרך הציונית הראויה בדמות עלייה והתיישבות "עוד דונם ועוד עז" ולהתרכז במשימה הלאומית של בניין הבית הלאומי היהודי. אנשי מחנה זה טענו כי פגיעה נגדית בחפים מפשע עלולה לחזק את הקיצוניים במחנה האויב הערבי ולהחליש את המתנגדים בקרבו הקוראים להפסקת האלימות. יתרה מכך, פגיעה נגדית בחפים מפשע עלולה להביא לסופו של בניין הבית הלאומי בארץ ישראל: ממשלת בריטניה עלולה לראות ביישוב היהודי כיישות הפועלת באופן בלתי מוסרי ולכן לא ראויה להקים מדינה עצמאית. המשמעות לכך תהיה - החרמת הנשק שבידי ארגון "ההגנה" על ידי בריטניה והקפאת העלייה וההתיישבות. סיכונים אלו עלולים להביא לביטול כלל הישגים שנחל עד כה היישוב היהודי בבניין הבית הלאומי.

שאלות מבוא : ארץ ישראל בשנות ה-20

14. להלן התחייבויות בכתב המנדט הנוגעות לבניין הבית הלאומי היהודי:

- הבריטים מכירים בקשר ההיסטורי בין העם היהודי ובין ארץ ישראל. כלומר הבריטים מכירים בכך שארץ ישראל היא מולדתו של העם היהודי.

- ממשלת בריטניה מתחייבת לממש את הצהרת בלפור משנת 1917 ולהקים בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

- התחייבות לפיתוח הארץ, ליצירת תשתיות כלכליות, מדיניות ומנהלתיות לפיתוחו של הבית הלאומי היהודי.

- התחייבות לעידוד עליה יהודית והתיישבות יהודית רחבה בארץ ישראל.

- ההסתדרות הציונית תוכר כסוכנות יהודית בה תסתייע בריטניה בכל הנוגע לבניין הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.

- התחייבות להכרה בשפה העברית כשפה רשמית בארץ ישראל (יחד עם הערבית והאנגלית)

התחייבויות הקשורות לכלל התושבים בארץ ישראל:

- התחייבות לשמור על הזכויות האזרחיות והדתיות של כלל התושבים בארץ ישראל בלי

הבדל בין העמים השונים והדתות השונות.

- התחייבות לשמור על חופש מצפון וחופש דת לכלל התושבים.

- שמירה על הזכויות של כל הדתות במקומות הקדושים. ____

15. בשנת 1920 הוקמה "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל". מטרת הקמתה הייתה לשמש כארגון גג לכלל הפועלים והעובדים העבריים בארץ ולטפל בנושאים כלכליים, חברתיים ותרבותיים. ההסתדרות יצרה מקומות עבודה רבים בתחומים שונים: היא הקימה את "סולל-בונה" כחברה קבלנית לבניין, "תנובה" כמפעל לעיבוד ושיווק תוצרת חקלאית, "המשביר" לשיווק ומכירת מוצרים, חברת ביטוח "הסנה" ו"בנק הפועלים" שהעניק סיוע למפעלים השונים.

בתחום החינוך והתרבות, הקימה ההסתדרות מוסדות חינוך ששייכים ל"זרם העובדים", עיתון "דבר" והוצאות הספרים "עם עובד" ו"ספריית הפועלים". בנוסף, הקימה ההסתדרות תשתית תרבותית כמו תיאטרון "האוהל" ותנועות נוער הסתדרותיות כמו "השומר הצעיר" ו"הנוער העובד והלומד".

בתחום שירותי הרווחה, הוקמה קופת החולים הכללית, הופעלו צרכניות, והוקמו שיכונים פועלים. במישור הלאומי - התיישבותי, עסקה ההסתדרות בקליטת עלייה, רכישת קרקעות וארגון ההתיישבות השיתופית ואף נטלה תחת חסותה את פעילות ארגון "ההגנה" בתחומי הביטחון וההתיישבות.

16. המאפיינים של הקיבוץ היו:

-העבודה בקיבוץ הייתה עבודה עצמאית ללא העסקת שכירים.

מסגרת חברתית שוויונית של מאות חברים שמקבלת החלטות משותפות - ניהול קיבוץ ע"י אספת חברים בה מתקבלות החלטות, מסגרת חברתית שוויונית ברכוש, זכויות ובחובות של החברים בכלכלה, בחינוך ואחריות הדדית. -אין רכוש פרטי, יש קופה משותפת ממנה מקבלים חברי הקיבוץ תקציב על-פי צורכיהם וכל אחד עובד על-פי יכולתו. החלוקה של ההכנסות היא שווה. -משק מעורב רב ענפים הכולל מפעלי מלאכה וחרושת מתוך מגמה לספק במידת האפשר ת כל צורכי החברים. הקיבוץ שאף להיות עד כמה שפחות תלוי בשירותים חיצוניים. -הפעלת שירותים משותפים לכל החברים כמו חדר אוכל, מכבסה וחינוך שווה לכל. -הקיבוצים הוקמו באזורים שונים כמו בעמק יזרעאל ועמק בית שאן.

אנשי העלייה השלישית החלו בהקמת צורת התיישבות נוספת - מושב עובדים. ביסוד הרעיון היה מונח הרצון להקים צורת התיישבות שיתקיים בה עקרון השיתוף הכלכלי תוך שמירת עצמאות של הפרט. מושב העובדים הראשון היה נהלל, נוסד ב-1921 על אדמות עמק יזרעאל.

המאפיינים של מושב העובדים היו:

-התיישבות על קרקע לאומית המוכרת לחברי המושב.
-משק משפחתי עצמאי - המשפחה והפרט שומרים על עצמאותם ללא תלות בהחלטות כל החברים והרווחים מההכנסות נשארים בידי המשפחה.
-עבודה עצמאית -המשק המשפחתי יעובד באורח עצמאי על-ידי בני המשפחה וחל איסור מוחלט על העסקת עבודה שכירה.
-עזרה הדדית - חברי המושב חייבים לסייע אחד לשני בעבודות המשק במידת הצורך (על מנת לא להעסיק עובדים שכירים).
-ארגוני קניות ושיווק משותפים - מכירת התוצרת החקלאית וקניית חומרי היצור מתבצעים במשותף.

17. הגורמים שערכו את בניין הבית הלאומי היו :

מאבק ערביי ארץ ישראל כנגד הציונות: במהלך מאורעות תרפ"א ותרפ"ט פגעו הכנופיות הערביות ביישוב היהודי, רצחו מאות מבניו והסבו נזק כלכלי עצום. הקמת "הוועד הפועל הערבי" והתחזקות התנועה הלאומית הערבית, איחדו את ערביי ארץ ישראל תחת דגל הלאומיות והסיתו אותם לפעול באלימות כנגד היישוב הציוני.

הספרים הלבנים: לטרור הערבי היו השפעות מרחיקות לכת גם בתחום המדיני: השלטון הבריטי בארץ ישראל החל בתהליך של נסיגה הדרגתית ממדיניותו הפרו-ציונית ונקט במדיניות מאוזנת יותר. הביטויים למדיניות זו היו התניית העלייה במצב הכלכלה בארץ ישראל וצמצום גבולותיו של הבית הלאומי על די ניתוקה של עבר הירדן מארץ ישראל וקביעה ברורה כי הבית הלאומי יכלול בתוך הארץ ולא יכלול את כל גבולותיה.

- **משברים כלכליים:** בין השנים 1926-28 החמירה מאוד האבטלה בקרב היישוב היהודי. חת הסיבות לכך הייתה באי יכולתו של המשק היהודי לספק מקומות עבודה ותשתיות לפי היהודים שהגיעו במסגרת העלייה הרביעית. סיבה נוספת קשורה למשבר הכלכלי פולין ולירידה בערך המטבע הפולני. בדרך זו, כספם של העולים מפולין איבד מערכו והם התקשו לעמוד בהתחייבויותיהם הכלכליות. עסקים רבים, בתחומי התעשייה, המלאכה סחר והבניין, נאלצו לפשוט רגל. רמת האבטלה העצומה אפיינה בעיקר את הערים הגדולות: כ- 40% מהפועלים בתל אביב מצאו עצמם ללא עבודה. המשבר הכלכלי הביא למגמות של ירידה מן הארץ והאטת קצב העלייה: בשנת 1927 היה מספר היורדים מהארץ כפול ממספר העולים.

פרק שלישי ארצות האיסלאם והיהודים שבהם בין שתי מלחמות עולם

18.א. זרכי השליטה של בריטניה בארצות האיסלאם.

אופי השליטה של בריטניה בארצות האסלאם נבע משאיפתה העליונה להגן על האינטרסים הכלכליים והצבאים-אסטרטגים באזור כלומר, אבטחת הדרך להודו - היעד המרכזי של בריטניה במזרח אסיה. הראייה הקולוניאליסטית של בריטניה ראתה בשמירה ובאבטחת הדרך להודו כמטרה אסטרטגית ואילו השליטה בעמים ובארצות נתפסה כאמצעי. לכן, נמנעה בריטניה מניהול ישיר של ארצות ועמי האסלאם כל עוד הובטח הסדר והביטחון במדינה באמצעות אנשי צבא ומנהל ששלחה בריטניה למקום. השליטה העקיפה של בריטניה באה לידי ביטוי בהסתמכותה על השושלות המקומיות ובשאיפה להגיע להסכמים עם התנועות הלאומיות שהתפתחו באותה עת. בריטניה העריכה כי השליטה העקיפה מקטינה את הסיכון למרד מקומי אשר עלול היה לסכן את שליטתה באזור. לכן, העניקה בריטניה עצמאות לארצות שנשלטו כל עוד הובטחו האינטרסים של בריטניה במקום (מצרים כדוגמא). אמצעי שליטה נוסף שביטא את

התפיסה הקולוניאלית של בריטניה היה שלטון המנדט: כלומר מתן אפשרות לאוכלוסייה המקומית להתפתח באופן עצמאי (ארץ ישראל כדוגמא).

דרכי השליטה של צרפת בארצות האסלאם

בשונה מבריטניה, ראתה צרפת בקולוניות (מושבות) שלה בצפון אפריקה כחלק בלתי נפרד מהאימפריה הצרפתית ולכן שלטה שם באופן ישיר. עבודה, הייתה השליטה בארצות צפון אפריקה, מטרה בפני עצמה ולא רק אמצעי (בניגוד לבריטניה). לכן, ביקשה צרפת להנחיל באזורים אלו את התרבות הצרפתית על כל יסודותיה: השפה הצרפתית, המנהגים ומערכת החינוך. מעבר לכך, צרפת יישבה בקולוניות אזרחים צרפתיים- תושבי קבע, ולא רק אנשי צבא ומנהל כפי שעשתה בריטניה. המעורבות הצרפתית בחיי התושבים הייתה ישירה ומלאה עד כדי דיכוי של תנועות לאומיות בקולוניות. דרכי השלטון של צרפת היו באמצעות שטחי חסות - כמו במרוקו וסיפוח מוחלט, כמו באלג'יר. בארצות המזרח התיכון (סוריה ולבנון) נאלצו הצרפתים להסתפק בשלטון מנדטורי

ב. הכיבוש הקולוניאלי בארצות האסלאם הביא לשינויים רבים גם בקרב היהודים במקום תחומים שונים. ככל שהשליטה המערבית הקולוניאלית בארצות האסלאם הייתה ישירה יותר, כך השתפר מעמדם המשפטי והאזרחי של היהודים, ועימו השתפר מעמדם הכלכלי והחברתי. לפני הכיבוש הקולוניאלי, מעמדם של היהודים בארצות האסלאם נקבע כ"בני חסות" - ד'מי, כלומר, הם נחשבו כנחותים ביחס למוסלמים המקומיים, ולכן חלו עליהם חוקים מפלים ומשפילים שנקראו בשם "חוקי עומר". חוקים אלו כללו הרחקה מהשירות ציבורי, איסור על שירות צבאי, תשלום מס גולגולת, איסור ללבוש בגדים בצבעי האסלאם עוד הגבלות נוספות. באופן זה, חיו היהודים לפני בוא הקולוניאליזם במשך תקופה ארוכה ל דיכוי ערבי כלומר הופלו לעומת האוכלוסייה הערבית-מוסלמית אשר נהנתה מזכויות יתר.

-עם בוא הקולוניאליזם, בוטל באופן רשמי, במרבית ארצות האסלאם, מעמדם הנחות של היהודים כבני חסות. ההגבלות כלפיהם שנכללו ב"חוקי עומר" בוטלו והותר להם להשתלב בתחומי החיים השונים במדינה.

-המעצמות קבעו חוקות מערביות שהתבססו על ערכי הדמוקרטיה, שוויון וחופש בהם נקבע כי כלל התושבים שווים בפני החוק, אפילו שונים הם בדת, בלאום או בשפה. כלומר, מעמדם המשפטי של היהודים הושווה לזה של התושבים המקומיים.

ב-חלק מן מדינות, כמו באלג'יריה, זכו היהודים לאזרחות מלאה (הודות לצו כרמייה) מצד השלטון הקולוניאלי ומעמד החוקי השווה לזה של התושבים האירופאיים. תוניסיה נמנעה הצרפתים מלהעניק ליהודים אזרחות צרפתית עקב התגובות הקשות של המוסלמים והמתיישבים הצרפתים באלג'יריה. מאוחר יותר זכו 12% מיהודי המדינה זרחות קולוניאלית מלאה.

השינויים שחלו בקרב היהודים בתחום המעמד החוקי והמשפטי שינו ללא היכר את מעמדם כלכלי, החוקות המערביות הביאו לשיפור ניכר במעמד הכלכלי והחברתי ל היהודים במדינה.

החוקות השיוויוניות התירו את כניסתם של יהודים למעגל כלכלי חדש. השינוי הבולט ביותר היה האפשרות שניתנה ליהודים לעבור מעיסוקיהם מסורתיים בקהילה (כמו מסחר מקומי, רוכלות, צורפות ושירותים שונים בקהילה) השתלבות בכלכלה המודרנית ובעיסוקים חדשים שהיו אסורים עליהם בעבר, וחייבו השכלה מתאימה, כגון: משרות בשירות הציבורי, רפואה, ומשפטים.

כמו כן, השתלבו היהודים גם בתחומי המסחר הבינלאומי, הבנקאות והעיתונות. ראוי לציין שחלקם של היהודים בכל המקצועות החופשיים היה גדול ממספרם באוכלוסייה - ביטוי להשתלבות המוצלחת יחסית של היהודים ולאימוץ התרבות המערבית.

השינוי בתעסוקות היהודים ובאפשרויות הכלכליות חדשות שנפתחו בפניהם הוביל לעלייה בשיעור השכירים שהשתלבו בתעשייה וכן השפיע על יציאתן של נשים לשוק העבודה.

להלן דוגמאות לתמורות הכלכליות שחלו בקרב היהודים בארצות האסלאם: יהודי עיראק, אשר זכו לשוויון זכויות בהתאם לחוקת 1923, נהנו ממידה גדולה של השפעה פוליטית ושגשוג כלכלי במדינה. מרבית היהודים בעיראק חיו בערים הגדולות בצרה, מוצול בגדד. בקהילה היהודית בלטה במשפחת ששון אשר הוציאה מתוכה אנשי מסחר וכספים, ופרים ומשכילים וכן אנשי צבא ומדינאים. המפורסם ביותר מבני המשפחה היה יחזקאל ששון אשר מונה לתפקיד שר האוצר בממשלת עיראק.

צרים בלטה משפחת קטאוי מקהיר, שעוצמתה התבססה על מסחר, תעשיית הקמח ומנהל כספי המדינה. יוסף אסלן קטאוי הגיע לתפקידים בכירים בשלטון כשר אוצר וכשר תקשורת. בתוניסיה נוצרה אליטה כלכלית של יהודים ממוצא איטלקי כמו משפחות, גוטיארס ולומברוזו- אשר מילאו תפקיד מרכזי במערכת הפוליטית והפיננסית ובסחר הבינלאומי.

בתוניסיה אף הופיעה שיכבה של בעלי מקצועות חופשיים ואינטלקטואלים כמו הסופר אלבר ממי והאומן מוזס לוי.

הכיבוש הקולוניאליסטי בארצות האסלאם הביא לשינויים רבים בקרב היהודים בתחומים שונים ובכללם בתחום החברתי :

- **הטמעת התרבות הצרפתית המערבית בבתי הספר** : יהודים רבים למדו ברשת בתי הספר של כי"ח (אליאנס) שהוקמו בעידודה של ממשלת צרפת. בבתי הספר הללו למדו יהודי ארצות האסלאם לראשונה, מקצועות חילוניים מודרניים כמו מדעים, מתמטיקה ואת השפה הצרפתית. בעבר למדו היהודים בבתי ספר מסורתיים, בעיקר מקצועות הקשורים למסורת ודת יהודית. בתוניסיה, נחשפה משפחתו של ניסים סרוסי למערכת החינוך החילונית. הזמר סרוסי למד בבתי הספר של כי"ח (אליאנס) את התרבות הצרפתית, השפה ומקצועות מדעיים שונים. הוא הפך להיות זמר בניגוד לתקווה של אביו שיהיה רב. סרוסי הוא דוגמה לתהליך ההתנתקות מהדת והמסורת - **תהליך החילון** - שעברו חלק מהיהודים בארצות האסלאם אשר הושפעו מהתרבות המערבית החילונית.

- **הינתקות מהתרבות הערבית ומעבר לתרבות הצרפתית** : לפני הכיבוש הקולוניאליסטי שלטה התרבות הערבית בקרב יהודי ארצות האסלאם. אך עם בוא הקולוניאליזם הוקמו בתי ספר מודרניים מערביים בהם למדו מספר רב של תלמידים יהודים. כך, התרחקו היהודים לא רק מן המסורת היהודית אלא אף מהתרבות הערבית תוך שהם מאמצים את השפה הזרה והשמות המערביים. דמות נוספת בתוניסיה שאורח חייה הושפע מהתרבות המערבית, היתה חביבה מסיקה. גם היא, כמו ניסים סרוסי, קיבלה את השכלתה בבית הספר של כי"ח וידעה קרוא וכתוב בצרפתית. החינוך המערבי השפיע כנראה על החלטתה בגיל 20 לפתח קריירה אומנותית והיא הצטרפה ללהקת תיאטרון ואף ניהלה קריירה כזמרת בינלאומית.

19.א. שנות ה-30 בארצות האסלאם התאפיינו בהרעת היחס של האוכלוסייה המוסלמית והאוכלוסייה הקולוניאלית (בעיקר הצרפתית והאיטלקית) כלפי היהודים באזורי השליטה שבארצות האסלאם. בשנים אלו הוגדרו יהודי ארצות האסלאם כמיקשה אחת יחד עם היהדות העולמית אשר הואשמה במזימות של השתלטות על מוקדי הכוח בפוליטיקה ובכלכלה. יתרה מכך, שנות ה-30 התאפיינו בשנאה גוברת והולכת של האוכלוסייה המוסלמית

כלפי יהודי המקום תוך הגדרתם של היהודים כחלק מן היישות הציונית המאיימת על שאיפותיהם הלאומיות וערכי הדת של אחיהם בארץ ישראל.

דוגמאות לתמורות:

שידורי תעמולה - אנטי יהודים: תחנות רדיו בתוניסיה ועיתונים פרו-איטלקים כמו העיתון "UNIONE" הפיצו דברי שטנה ובהם הוצגו היהודים כמשתפי פעולה עם השלטון הקולוניאליסטי.

- פגיעות בקונסטנטין שבאלג'יריה: בעיר זו שבאלג'יריה נערך טבח ביהודי המקום. עשרות יהודים נרצחו, מאות אחרים נפצעו ומימדי הנזק לרכוש היו רבים. כ- 200 חנויות נבזזו במהלך פרעות אלו ביהודים.

- חיזוק הקשר בין ההנהגה הערבית הפלסטינאית לחברה הערבית המוסלמית: מגמה זו באה לידי ביטוי באיסוף כספים למען ערביי פלסטין, בארגון ימי צום או תפילות מיוחדות ובהשתתפות בכינוסים כלל ערביים שנועדו לגבש עמדה ולנקוט צעדים נגד התנועה הציונית בכלל, ונגד היישוב היהודי בארץ ישראל בפרט.

- החלת חוקי הגזע האיטלקיים בלוב בשנת 1938.

ב. להלן הגורמים לשינויים שפורטו בסעיף א':

- השפעת הסכסוך בארץ ישראל: בשנת 1929 האשים המופתי חאג' אמין אל-חוסייני את היהודים בארץ ישראל בניסיון להשתלט על המקומות הקדושים לאסלאם. המופתי ניהל מערכת של הסתה ותעמולה אשר הופצה בקרב כלל המוסלמים במזרח התיכון וצפון אפריקה וזאת על מנת להפוך את הסכסוך המקומי בארץ ישראל לסכסוך דתי - כלל אזורי. מערכת הסתה זו שניהל המופתי, שאף הוסמך כ"שומר המקומות הקדושים לאסלאם", הגבירה את השנאה כלפי היהודים.

- השפעת הנאציזם והפאשיזם באירופה: עליית המשטר הנאצי בגרמניה בשנת 1933 הגבירה את השנאה כלפי יהודי האסלאם. האידיאולוגיה הנאטישמית בה דגלו הנאצים אומצה על ידי חוגים רבים בעולם המוסלמי. הנאצים ובעלי בריתם האיטלקים, הפעילו תעמולה רבה בארצות האסלאם והציגו עצמם כידידי העולם הערבי. לעומת זאת, השלטון הבריטי והצרפתי נתפסו כמדכאים של הלאומיות הערבית. כך החלו לחדור תפיסות גזעניות-אנטישמיות לעולמן של האליטות המוסלמיות ודרכן- לציבור הרחב.

התגברות הלאומיות בארצות האסלאם: בשנות ה-30 פעלו בארצות האסלאם אגודות לאומיות אשר מטרתן הייתה לאחד את העולם הערבי סביב רעיון הלאומיות והאחדות תוך ההתנגדות לכיבוש הקולוניאליסטי. תהליך ההתמערבות שעברו יהודי האסלאם פורש על ידי התנועות הלאומיות

בארצות האסלאם כשיתוף פעולה יהודי עם הכיבוש הקולוניאליסטי שמדכא כל סממן של לאומיות ערבית. לכן, הוחרף היחס כלפי היהודים במקביל להתגברות רגשי הלאומיות באוכלוסייה המוסלמית.

- **השפעת החרפת האנטישמיות באירופה:** המשבר הכלכלי בשנות ה-30 הביא להתחזקות כוחות הימין בפרלמנטים המקומיים באירופה. מפלגות הימין בצרפת ראו בזרים ובראשם היהודים כגורמים האחראים להתגברות המשבר הכלכלי בעצם הגירתם למדינה. בארצות שבהן הייתה אוכלוסייה אירופית גדולה, כמו בצפון-אפריקה ובעיקר באלג'יריה, הורגשה אנטישמיות זו והיא השפיעה גם על האוכלוסייה המוסלמית המקומית. גם בלוב, בה שלטו האיטלקים, חלה החרפה ביחס כלפי היהודים: תהליך זה התפתח בעיקר משלהי שנות ה-30, עת החליט מוסוליני לאמץ את "מניפסט הגזע האיטלקי".